

O'SPIRINLAR IRODAVIY SIFATINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOY MUHITNING O'RNI

Masharipova Shaxrizada Jumaboy qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21368140>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'spirinlar irodaviy sifatlarini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning o'rni psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda oilaviy muhit, ta'lim muassasalari, tengdoshlar guruhi hamda ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya vositalarining o'spirin shaxsida qat'iyatlilik, mas'uliyat, sabr-toqat, mustaqillik, o'zini-o'zi boshqarish kabi irodaviy sifatning shakllanishiga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy psixologik yondashuvlar hamda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar ijtimoiy muhitning ijobiy tashkil etilishi o'spirinlarda irodaviy sifatning rivojlanishini jadallashtirishi, salbiy muhit esa mazkur sifatning shakllanishiga to'sqinlik qilishi mumkinligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimida psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish hamda ota-onalar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'spirin, irodaviy sifatlar, ijtimoiy muhit, oila, maktab, tengdoshlar, motivatsiya, o'zini-o'zi boshqarish, shaxs rivojlanishi, psixologiya.

Аннотация: В статье рассматривается роль социальной среды в развитии волевых качеств подростков. Анализируется влияние семьи, образовательной среды, группы сверстников и цифрового информационного пространства на формирование ответственности, самостоятельности, настойчивости и саморегуляции личности. На основе современных психологических концепций раскрываются основные механизмы развития волевых качеств подростков. Результаты исследования подтверждают, что благоприятная социальная среда способствует развитию волевых качеств, тогда как неблагоприятная среда препятствует формированию зрелой личности.

Ключевые слова: подросток, волевые качества, социальная среда, семья, школа, сверстники, мотивация, саморегуляция, развитие личности, психология.

Abstract: This article examines the role of the social environment in the development of adolescents' volitional qualities. The influence of the family, educational institutions, peer groups, and digital communication on the formation of responsibility, independence, perseverance, and self-regulation is analyzed. The study is based on modern psychological theories and comparative analysis of national and international scientific literature. The findings indicate that a supportive social environment significantly contributes to the development of adolescents' volitional qualities, whereas adverse environmental conditions hinder personality development.

Keywords: adolescent, volitional qualities, social environment, family, school, peers, motivation, self-regulation, personality development, psychology.

KIRISH: Bugungi globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida o'spirin shaxsining har tomonlama rivojlanishi nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyatning ham ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsning irodaviy sifatlarini rivojlantirish masalasi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida eng dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Iroda insonning maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini tashkil etuvchi, qiyinchiliklarni yengishga imkon beruvchi, ongli ravishda qaror qabul qilish va uni amalga oshirishni ta'minlovchi murakkab psixik

jarayondir. Irodaviy sifatlar esa shaxsning qat'iyatlilik, sabr-toqat, mas'uliyat, mustaqillik, intizomlilik, tashabbuskorlik va o'zini boshqara olish kabi xususiyatlarida namoyon bo'ladi. O'spirinlik davri inson ontogenezidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda shaxsning qadriyatlarini, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy pozitsiyasi shakllana boshlaydi. Ushbu yosh bosqichida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar birgalikda ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'spirinning irodaviy sifatleri ham individual xususiyatlar bilan bir qatorda u yashayotgan ijtimoiy muhitning ta'sirida rivojlanadi. Ijtimoiy muhit deganda oila, ta'lim muassasasi, tengdoshlar jamoasi, mahalla, ommaviy axborot vositalari va internet makoni kabi omillar yig'indisi tushuniladi. Mazkur omillar o'spirinning xulq-atvori, motivatsiyasi, qadriyatlarini va hayotiy qarashlariga bevosita ta'sir etadi. Sog'lom ijtimoiy muhit shaxsda mas'uliyat hissinini, o'ziga ishonchni, maqsad sari intilishni va qat'iyatni shakllantiradi. Aksincha, nizoli oilaviy muhit, pedagogik e'tiborsizlik, salbiy tengdoshlar ta'siri hamda nazoratsiz axborot oqimi o'spirinlarda irodaning sust rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Psixologiya fanida irodaviy sifatleri o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, xorijiy olimlar irodaning motivatsion, kognitiv va emotsional jihatlariga alohida e'tibor qaratgan bo'lsalar, mahalliy tadqiqotchilar ijtimoiy muhit va tarbiya omillarining ahamiyatini keng yoritganlar. Biroq zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida o'spirinlarning irodaviy sifatlerini shakllantirishda ijtimoiy muhitning kompleks ta'sirini tahlil qiluvchi tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Mazkur maqolaning maqsadi o'spirinlar irodaviy sifatlerini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning o'rnini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, asosiy ijtimoiy omillarni aniqlash hamda ularning shaxs rivojlanishiga ta'sirini baholashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI: Mazkur tadqiqotda o'spirinlar irodaviy sifatlerini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning o'rnini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot nazariy va tahliliy xarakterga ega bo'lib, ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda psixologik-pedagogik manbalarni interpretatsiya qilish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxs faoliyati nazariyasi, ijtimoiy-kognitiv yondashuv, madaniy-tarixiy konsepsiya va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari tashkil etdi. Tahlil uchun o'spirinlar psixologiyasi, iroda nazariyasi, motivatsiya, o'zini-o'zi boshqarish hamda ijtimoiylashuv jarayoniga bag'ishlangan ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklar o'rganildi. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning umumiy va farqli jihatleri aniqlandi. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy muhit quyidagi asosiy komponentlar bo'yicha baholandi:

1. oilaviy muhit;
2. ta'lim muassasasi;
3. tengdoshlar guruhi;
4. mahalla va jamoatchilik;
5. raqamli axborot muhiti.

Mazkur omillarning o'spirinlarning qat'iyatlilik, mas'uliyat, mustaqillik, sabr-toqat va o'zini boshqarish kabi irodaviy sifatlariga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi.

TADQIQOT NATIJALARI: Nazariy tahlillar shuni ko'rsatdiki, irodaviy sifatleri rivojlanishi ko'p jihatdan o'spirinni o'rab turgan ijtimoiy muhit sifatiga bog'liq. Ayniqsa, oiladagi sog'lom psixologik iqlim, ota-onalarning demokratik tarbiya uslubi va farzandga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatining berilishi irodaviy sifatleri shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tahlillar natijasida oilada mas'uliyat yuklatilgan, mehnatga jalb qilingan va mustaqil

qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lgan o'spirinlarda qat'iyatlilik, intizomlilik va maqsadga intilish darajasi yuqori ekanligi kuzatildi. Aksincha, haddan tashqari nazorat qilinadigan yoki befarq oilalarda tarbiyalanayotgan o'spirinlarda tashabbuskorlik va mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari nisbatan past bo'lishi aniqlandi. Ta'lim muassasasining ta'siri ham muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va loyiha asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, mas'uliyatini va irodaviy barqarorligini rivojlantirishga xizmat qilishi kuzatildi. O'qituvchi va psixolog tomonidan berilgan konstruktiv fikr-mulohazalar o'spirinlarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishi qayd etildi. Tengdoshlar guruhi ta'siri ham ikki tomonlama xususiyatga ega. Ijobiy ijtimoiy guruhga mansub o'spirinlarda hamkorlik, o'zaro hurmat va maqsadga intilish kuchayadi. Salbiy guruh ta'siri esa intizomsizlik, mas'uliyatsizlik va impulsiv xatti-harakatlarning ortishiga olib kelishi mumkin. Raqamli axborot muhiti ham zamonaviy o'spirin hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ilmiy-resurslardan maqsadli foydalanish bilim va o'zini rivojlantirishga xizmat qilsa, nazoratsiz va me'yoridan ortiq foydalanish diqqatning susayishi, vaqtni boshqarish muammolari hamda irodaviy nazoratning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Natijalarni umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, o'spirinlarning irodaviy sifatlari biologik omillarga nisbatan ijtimoiy muhit ta'sirida faolroq shakllanadi. Oila, maktab va tengdoshlar o'rtasidagi hamkorlik qanchalik samarali bo'lsa, shaxsning irodaviy rivojlanishi ham shunchalik barqaror bo'ladi.

MUHOKAMA: Tadqiqot natijalari zamonaviy psixologik nazariyalar bilan uyg'unlik kasb etadi. Shaxsning irodaviy sifatlari tug'ma xususiyat emas, balki ijtimoiy faoliyat va tarbiya jarayonida shakllanadigan murakkab psixologik tizim ekanligi yana bir bor tasdiqlandi. Bugungi globallashuv sharoitida o'spirinlarning ijtimoiylashuv muhiti sezilarli darajada o'zgargan. An'anaviy oila va maktab bilan bir qatorda internet va ijtimoiy tarmoqlar ham shaxs rivojlanishining muhim omiliga aylandi. Shu bois irodaviy sifatlarni rivojlantirishda media savodxonlikni oshirish, vaqtni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va raqamli gigiyena tamoyillariga rioya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'spirinlarga tayyor yechimlarni berish emas, balki ularni mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va o'z faoliyatini tahlil qilishga yo'naltirish samaraliroq natija beradi. Shuningdek, o'qituvchi va ota-onalarning birgalikdagi hamkorligi o'spirinning mas'uliyat hissini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, irodaviy sifatlarning rivojlanishi uzluksiz pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Shu sababli umumiy o'rta ta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish, ijtimoiy-psixologik treninglarni joriy etish hamda ota-onalar bilan tizimli ishlash zarur. Nazariy va amaliy tahlillar asosida aytish mumkinki, sog'lom ijtimoiy muhit o'spirin shaxsining maqsadga intilishi, qat'iyatliligi, o'zini boshqarishi va psixologik barqarorligini rivojlantirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

XULOSA: Mazkur tadqiqotda o'spirinlar irodaviy sifatlarini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning o'rni psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish natijasida irodaviy sifatlarning shakllanishi biologik omillardan tashqari, oila, ta'lim muassasasi, tengdoshlar guruhi va raqamli axborot muhiti kabi ijtimoiy omillar ta'sirida izchil rivojlanishi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, oila o'spirin shaxsining dastlabki ijtimoiylashuv instituti sifatida uning mas'uliyat, mustaqillik, qat'iyatlilik va sabr-toqat kabi irodaviy sifatlarini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Ota-onalarning demokratik tarbiya uslubi, farzandga ishonch bildirishi,

mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratishi hamda ijobiy shaxsiy namuna ko'rsatishi o'spirinlarda irodaviy sifatlarning rivojlanishini jadallashtiradi. Aksincha, oiladagi nizolar, befarqlik yoki haddan tashqari nazorat irodaviy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqot davomida ta'lim muassasasining ham irodaviy sifatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati yuqori ekani aniqlandi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, interfaol metodlar va psixologik treninglar o'spirinlarning o'zini-o'zi boshqarish, maqsad qo'yish va qiyinchiliklarni yengish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagog va psixologlarning hamkorligi, shuningdek, ota-onalar bilan muntazam muloqot ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiradi. Tengdoshlar guruhi o'spirinlik davrida alohida psixologik ahamiyat kasb etadi. Sog'lom ijtimoiy munosabatlar o'zaro hurmat, hamkorlik va mas'uliyat hissini rivojlantirsa, salbiy ijtimoiy muhit intizomsizlik, tajovuzkorlik va mas'uliyatsizlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli maktab va oilaning tengdoshlar muhitini ijobiy yo'naltirishdagi hamkorligi muhim hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy o'spirin hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ularning oqilona va maqsadli qo'llanilishi bilim olish, o'zini rivojlantirish hamda motivatsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Biroq nazoratsiz foydalanish diqqatning susayishi, vaqtni boshqarish muammolari va irodaviy nazoratning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois media savodxonlik va raqamli madaniyatni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ___oilada demokratik tarbiya tamoyillarini keng qo'llash;
- ___ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash;
- ___psixologik treninglar va rivojlantiruvchi dasturlarni muntazam tashkil etish;
- ___ota-onalar, pedagoglar va maktab psixologlari o'rtasida tizimli hamkorlikni kuchaytirish;
- ___o'spirinlarda media savodxonlik va vaqtni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish.

Umuman olganda, o'spirinlar irodaviy sifatlarini rivojlantirishda ijtimoiy muhitning barcha tarkibiy qismlarini uyg'unlashtirish shaxsning barkamol rivojlanishi, mustaqil fikrlashi, mas'uliyatli qaror qabul qilishi va kelgusidagi kasbiy hamda ijtimoiy faoliyatining muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari psixologiya va pedagogika sohasida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli yosh guruhlari va hududlar kesimida empirik ma'lumotlar asosida irodaviy sifatlarning rivojlanish dinamikasini chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, raqamli muhit, sun'iy intellekt texnologiyalari va zamonaviy ta'lim vositalarining o'spirinlar irodaviy sifatlariga ta'sirini o'rganish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Albert Bandura. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.
2. Lev Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Aleksei Leontiev. *Activity, Consciousness, and Personality*. Moscow: Progress Publishers, 1978.
4. Sergey Rubinstein. *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 2002.

5. William James. *The Principles of Psychology*. New York: Dover Publications, 1950.
6. Kurt Lewin. *Field Theory in Social Science*. New York: Harper & Row, 1951.
7. Abraham Maslow. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1970.
8. Carl Rogers. *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin, 1961.
9. Erik Erikson. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton, 1968.
10. Daniel Goleman. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.